

Jelínek, Milan

Definice pojmu "jazykový styl"

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1965, vol. 14, iss. A13, pp. [43]-53

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100357>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MILAN JELÍNEK

DEFINICE POJMU „JAZYKOVÝ STYL“

1. Bývá v odborných statích zvykem, že se nejprve podává přehled dosavadních názorů na předmět, o kterém stať pojednává, a že autor teprve v závěru formuluje vlastní stanovisko k dané otázce. Takový postup je zajisté výhodný, neboť sleduje historii řešeného problému, umožňuje konfrontovat starší názory s novějšími a ukazuje nutnost nového pohledu na věc, který podává autor stať. Navíc umístění vlastního stanoviska v závěru pojednání zdůrazňuje, že řešení podávané autorem překonává názory starší a činí si nárok na přiznání atributu novosti.

Uvedený postup má však i jistou nevýhodu. V mnoha pracích se řadí názory, které byly vysloveny v minulosti, prostě vedle sebe a na čtenáře se přenáší úkol, aby je zhodnotil pod zorným úhlem názoru autorova, formulovaného v závěru. To však někdy vede k nežádoucímu výsledku: čtenář přiřadí nový názor k řadě názorů starších a neuvědomí si náležitě skutečnost, že má co činit s novým pohledem na věc, usilujícím o překonání dosavadních stanovisek. Jestliže se při citaci starších názorů podává hned jejich kritika, neobejde se to často bez opakování některých kritických soudů, jejichž souhrn pak představuje stanovisko autorovo.

Účelu mé staťi vyhovuje lépe takový postup, že nejprve vyložím své stanovisko k otázce a teprve potom provedu rozbor některých definic stylu. Přitom se zaměřím hlavně na definice podané v novějších pracích slavistických, neboť teoretici stylu pracující se slovanským materiálem dosáhli v posledních letech značných úspěchů a jejich názory bývají neprávem opomíjeny.¹

2. V lingvistických pracích se užívá obvykle jen termínu „styl“ bez atributu „jazykový“. Jednoznačné zařazení pojmu „styl“ do oblasti jevů jazykových je v takovém případě zajištěno kontextem. Ale už v lingvostylistických rozborech slovesně umělecké literatury je třeba zřetelně rozlišovat „styl jazykový“ od „stylu literárního“, neboť první pojem je podřazen pojmu druhému. Máme-li na mysli konkrétní literární dílo, pak jeho jazykový styl patří ke složkám jeho stylu literárního.² Ovšem jednotlivé složky literárního stylu nejsou souřadné, nýbrž jsou obvykle v poměru složek realizujících a realizovaných. Jazykové prostředky zajišťují základní materializaci vyšších složek slovesně uměleckého díla a tím prostředkují mezi autorem a vnímatelem. Nejbližší složkou realizovanou jsou při tom kompoziční postupy, které se přímo účastní výstavby obrazové struktury slovesného výtvoru.³

Výběr kompozičních postupů, charakteristický pro dané dílo a obvykle i pro daného slovesného umělce, je už záležitost stylu literárního. Klade sice jisté nároky na výběr prostředků jazykových, ale jeho podstata je ve specifickém ztvárnění a řazení prvků obsahových. Ale ani tím se nevyčerpává obsah pojmu „literární styl“. Museli bychom postoupit ještě k vyšším složkám slovesně uměleckého výtvoru, abychom ukázali složitost konstituování literárního stylu. To však není téma našeho článku. Upozorníme jen na důležitou skutečnost, že i vyšší

složky slovesně uměleckého díla jsou vybírány z jistého okruhu možností daných objektivními podmínkami, za nichž slovesně umělecké dílo vzniká. Z toho vyplývá závěr, že *podstatným rysem stylu, at již jazykového nebo literárního, je specifická organizace jistých výběrových prvků.*⁴ Toto vymezení vyhovuje zajisté i jiným speciálním významům slova „styl“, jak je nacházíme např. ve spojeních „styl výtvarný, hudební, sportovní, životní“ atd.

Došud jsme mluvili o vztahu mezi pojmy „styl jazykový“ a „styl literární“ jen v konkrétní rovině jednoho slovesně uměleckého díla. Chápeme-li tyto pojmy zobečněně, aniž ovšem překročíme hranice slovesně umělecké tvorby, dostáváme dvojici termínů „jazykový styl umělecký“ a „obecný styl literární“. Jejich poměr se nemění: první zůstává podřazen druhému. Jestliže dále abstrahujeme u pojmu „jazykový styl umělecký“ od slovesně umělecké oblasti užívání jazykových prostředků, dospíváme k obecnějšímu pojmu „jazykový styl“. Je pochopitelné, že se rozdíl ve stupni zobečněnění mezi pojmy „jazykový styl“ a „literární styl“ projevuje i jiným jejich poměrem. Pojem „jazykový styl“ patří jen malou částí svého obsahu do pojmu „literární styl“, kdežto větší částí, která se týká stylistických jevů promluvy neuměleckých, leží za jeho hranicemi.

Vzhledem k tomu, že se termínu „styl“ užívá v různých oblastech lidské činnosti, je prospěšné omezovat jeho platnost atributem určujícím příslušnou oblast stylistických jevů. Mluvíme-li tedy o „stylu jazykovém“, máme na mysli stylistické jevy týkající se užívání jazyka. Kdybychom však chtěli být zcela přesní, museli bychom zvolit termín „styl řečový“ místo „jazykový“. V čem je nepřesnost termínu „jazykový styl“? V tom, že se tu adjektivum „jazykový“ uplatňuje bez zřetele k terminologizovanosti slova „jazyk“ v lingvistice. Jinými slovy, nepřesnost pojmenování vzniká převzetím širokého obsahu slova „jazyk“ z běžné mluvy. V jazykovědě je slovo „jazyk“ stejně jako slovo „řeč“ a „promluva“ („jazykový projev“) terminologizováno a následkem toho je obsah termínu „jazyk“ proti identickému slovu neterminologizovanému zúžen. Jazykem se obvykle rozumí soustava prostředků mluvnických (fonologických, morfologických a syntaktických, někdy i slovotvorných) a slovní zásoba (do které se zahrnuje i frazeologie). K tomuto pojmu se dospívá krajní abstrakcí od objektivních i subjektivních podmínek konkrétních promluv i od jejich funkcí. Musíme tu zdůraznit, že jde o krajní abstrakci, při které se rozmanitost funkcí a podmínek jednotlivých promluv rozplyne v krajně obecné funkci, přítomné ve všech promluvách. Jakou obecnou funkci má jazyk? Můžeme ji vymezit asi takto: *Jazyk v uvedeném terminologizovaném omezení je interindividuální nástroj pro vyjadřování myšlenek, citu a vůle, kterého se zpravidla užívá k dorozumívání.*⁵

Mluvili jsme o tom, že k pojmu „jazyk“ dospíváme krajní abstrakcí od podmínek a cílů fungování jazyka. Tato abstrakce nám umožňuje poznat jazykový systém jako zdroj výběru výrazových prostředků pro konkrétní promluvy. Jazyk tedy funguje obráceně, v jiném směru než postup, kterým odhalujeme jazykovou soustavu v nekonečně rozmanitosti konkrétních promluv. Snad není třeba dokazovat, že jazykový systém má svou objektivní existenci, i když se konkrétně projevuje jen v promluvách. Z tohoto hlediska považujeme za výhodné, aby se vedle termínu „promluva“ zachoval jako synonymické pojmenování i termín „jazykový projev“.⁶ *Promluva je totiž singularizačním projevením jazyka, chápeme-li jazyk ve smyslu jazykového systému.*⁷

Z vymezení pojmů „jazyk“ a „promluva“ vyplývá, že o stylu můžeme mluvit jen v oblasti promluv. Do jazykového systému sice patří jak prostředky stylové

neutrální, tak i stylově příznačné (stylově zabarvené), ale jejich souhrn nemůže tvořit styl, nýbrž jen stylovou vrstvu. Uvažujeme-li o stylu, musíme nutně přihlížet ke specifickým podmínkám a cílům fungování jazyka a to je v rozporu s poznatkem o krajní zobecněnosti pojmu „jazyk“ ve smyslu „jazykový systém“. Na věci nic nemění, chápeme-li podmínky a cíle fungování jazyka v té nebo oné míře zobecněnosti. Jsou tu stále přítomny, kdežto při úvahách o jazykovém systému od nich zcela abstrahujeme. Něchceme-li se dostat do rozporu s definicí jazyka, nemůžeme souhlasit ani s dosti rozšířenými výrazy jako „styl češtiny“, „styl ruštiny“, „styl franštiny“, „styl čínštiny“ apod. Rozdíly v mluvnickém systému a v slovní zásobě různých národních jazyků nelze kvalifikovat jako rozdíly stylové, nýbrž systémové. Tím nechci popírat, že by ve využívání mluvnických a lexikálních prostředků nenastávaly následkem rozdílů systémových větší nebo menší diference. Ba naopak, přimlouvám se za rozvinutí výzkumů v této oblasti, neboť poznatky, které zde budou shromážděny, mají velký význam pro výuku cizím jazykům a pro činnost překladatelskou. Je ovšem třeba napřed vypracovat metodiku stylisticko-srovnávacích výzkumů alespoň natolik, aby bylo zajištěno rozlišování jevů systémových od stylových.

Doporučili jsme, aby se místo termínu „styl jazykový“ užívalo termínu „styl řečový“. Pokusíme se nyní svůj návrh zdůvodnit. Podobně jako při atributu „jazykový“ v termínu „jazykový styl“ musíme i zde vycházet z příslušného terminologizovaného substantiva. Jaký obsah má termín „řeč“ v lingvistice? Při jeho vymezování se můžeme opřít o termíny „jazyk“ a „promluva“, které chápeme jako protiklad obecného a jednotlivého. Promluva znamená singularizační konkretizaci jazykového systému, spojenou s aktivizací jen některých jazykových prostředků. Celý jazykový systém se může konkretizovat jenom v *souhrnu promluv, v jejich nikdy neuzavřené řadě*. Myslím, že je výhodné označit tento souhrn promluv termínem „řeč“. Přijmeme-li uvedené vzezení našeho pojmu, můžeme poměr mezi promluvou a řečí charakterizovat jako poměr mezi prvkem a množinou (promluva e Řeč). Vztah mezi jazykovým systémem a řečí lze pak chápat jako vztah mezi abstraktním a konkrétním, přičemž se v daném případě počítá s aktivizací všech prvků abstraktního systému.⁸

Nyní už je zřejmé, proč bychom měli dát přednost termínu „řečový styl“. O stylu se totiž může mluvit jen v oblasti promluv, tedy v oblasti řečové, nikoli v oblasti jazyka. Přitom můžeme podle potřeby rozlišovat „styl promluvový“ a „styl řečový“. První termín se týká stylových jevů nezobecněných, druhý zobecněných, tj. zjištěných v jistém druhu promluv nějak příbuzných. I když jsme si vědomi nepřesnosti termínu „styl jazykový“, kterého se běžně užívá místo termínu „styl řečový“, přece jen zůstáváme u termínu tradičního. Nesmíme však při jeho užívání pouštět ze zřetele ten fakt, že významová náplň atributu „jazykový“ odpovídá terminologizované náplni slova „řeč“, jak jsme ji vymezili výše.

Synonymem k termínu „styl“ je termín „sloh“. Obou těchto slov se obvykle užívá bez rozlišení významu, ale zcela totožná přece jen nejsou. Slovu „styl“ se dává přednost v pracích odborných, kdežto slovo „sloh“ se uplatňuje hlavně v literatuře popularizační a v středoškolských učebnicích. V souvislosti s tím nabývá první slovo více povahy odborného termínu, zatímco druhé se pocituje spíše jako označení neodborné. Pokusy terminologizovat slovo „styl“ ve smyslu „styl řečový“ a slovo „sloh“ ve smyslu „styl literární“ zůstaly bez úspěchu.

3. Přistupme nyní k hlavnímu úkolu, který jsme si vytkli: k vymezení pojmu

„jazykový styl“. Z předcházejících úvah již víme, že o stylu můžeme mluvit jen v oblasti řečové, nikoli v jazykovém systému. Svůj specifický styl má každá promluva, ať má jakýkoli rozsah, slouží jakékoli funkci a probíhá za jakýchkoli podmínek. Výše jsme nazvali tento styl „promluvový“. Podat jeho definici není tak obtížné, opřeme-li se o obecné vymezení pojmu „styl“ a o definici pojmu „promluva“. *Promluvový styl je souhrn specifických výrazových rysů promluvy, který vzniká výběrem (ojed. tvorbou) lexicálních a gramatických prostředků z jazykového systému a jejich jednotlivým uspořádáním v závislosti na objektivních podmínkách promluvy a na vlastnostech i subjektivních rozhodnutích původce promluvy.*

K této definici musíme připojit dvě poznámky. Především je třeba vysvětlit, co rozumíme „specifickými výrazovými rysy promluvy“. Jsou to ty způsoby využití jazyka v promluvě, kterými se daná promluva liší od jiných. Připomínáme-li toto celkem samozřejmé srovnávací hledisko, činíme tak proto, abychom upozornili na problematičnost srovnávacího pozadí. Vedle rozdílů tu totiž zjišťujeme i jisté shody, které si vysvětlíme podobnými podmínkami vzniku promluv, jejich podobnou funkcí nebo podobnými vlastnostmi jejich původců (popř. totožností původce všech srovnávaných promluv). Z toho vyplývá, že vedle specifičnosti individuální, kterou má každá promluva, existuje ještě specifičnost druhová, příznačná pro jistou skupinu promluv v něčem příbuzných. Patří-li srovnávané pozadí k témuž druhu promluv, omezuje se specifičnost výrazových rysů promluvy na specifičnost individuální. Srovnává-li se daná promluva s pozadím náležitým k jinému druhu promluv, rozšiřuje se specifičnost individuální o složku druhovou.

Druhá poznámka se týká objektivních a subjektivních podmínek promluvy. *Objektivními podmínkami rozumíme všechny okolnosti promluvy, na které nemají vliv osobní vlastnosti a sklony původce projevu ani jeho momentální psychologický stav.* Mezi tyto podmínky patří realizační materiál promluvy (fónický nebo grafický), veřejné nebo soukromé vnímatelské prostředí, aktivnost nebo pouhá receptivnost tohoto prostředí, připravenost nebo nepřipravenost promluvy a zvláště pak její funkce (příznačně estetická nebo neestetická; konverzační, publicistická, odborná). *K subjektivním podmínkám počítáme všechny vlivy, které má na výběr výrazových prostředků sám původce promluvy.*⁹

Kdyby se stylistika omezovala jen na styly promluvové (jedinečné), byl by definicí promluvového stylu dostatečně určen předmět stylistických výzkumů. Věc je však složitější. Stylistika jako každá vědní disciplína tihne k zobecňování poznatků získaných analýzou jedinečných (singulárních) jevů. Výsledkem zobecňovacího procesu ve stylistice je poznání obecných stylů, které se vyznačují specifičností druhovou na rozdíl od individuální specifičnosti stylů promluvoových. Zobecňovací postup zde záleží právě v tom, že se provádí abstrakce od individuálních (jedinečných) stylistických rozdílů. Snad není třeba připomínat, že abstrakce a paralelně s ní probíhající zobecňování může dosáhnout různého stupně a že v závislosti na míře zobecnění stoupá i obecnost druhově specifických rysů výběru výrazových prostředků pro danou skupinu příbuzných promluv.¹⁰

Obecné styly reálně existují ve stylech promluvoových, nebo přesněji řečeno, projevují se v těchto jedinečných stylech. Jejich poznání předpokládá postupnou eliminaci jednotlivých slohotvorných faktorů a výběrových zákonitostí i tendencí na nich závislých. Přitom může tato eliminace probíhat ve dvou základních směrech: buď se nepřihlíží k slohotvorným faktorům objektivním, nebo se ponechávají stranou slohotvorné faktory subjektivní. V prvním případě dospíváme k pojmu „obecné styly subjektivní“, v druhém „obecné styly objektivní“. Při zobecňování

po linii subjektivních faktorů neabstrahujeme sice úplně od objektivních podmínek, za nichž promluvy těchto mluvčích (pisatelů) vznikají, ale chápeme je v krajně zobecněné jednotě. Tento postup nám umožňuje poznat nejen styl jednotlivce (konkrétního spisovatele, vědce aj.), ale i jisté generace, literární nebo vědecké školy, směru, doby apod. Jestliže přitom přihlížíme k různosti objektivních podmínek alespoň do té míry, že hledáme subjektivní rysy výběru výraziva v jisté skupině promluv se shodnou objektivní motivací, pak můžeme mluvit o „obecných stylech objektivně-subjektivních“. Mnohem složitější je otázka zobecňování pro linii objektivních faktorů, přičemž úplně abstrahujeme od faktorů subjektivních. Objektivní podmínky, za nichž promluvy vznikají, jsou totiž velmi rozmanité, a proto mnoho záleží na jejich správném vyčlenění z celého komplexu slohotvorných faktorů. Mezi tyto podmínky patří na prvním místě funkce promluv, neboť ta je předem určena. Jestliže eliminujeme ostatní objektivní faktory, je výsledkem zobecňovacího postupu pojem „funkční styl“, jeden z nejdůležitějších pojmů novodobé stylistiky.¹¹ Zobecňování může ovšem probíhat v rámci objektivních slohotvorných faktorů jinými směry, např. podle linie příslušného prostředí promluvy; tím zjistíme náplň pojmů „styl soukromý“ a „styl veřejný“.¹² Jiným směrem opět zobecňujeme, hledáme-li závislost výběru výrazových prostředků na daném realizačním materiálu. Výsledkem jsou pak pojmy „styl ústní“ a „styl písemný“. Ve výčtu objektivních slohotvorných faktorů bychom mohli pokračovat, ale naším úkolem není rozbor komplexu těchto činitelů, kteří podmiňují výběr výrazových prostředků pro konkrétní promluvu, nýbrž obecná definice stylu.

Po výkladu o obecných stylech je zřejmé, že definice jazykového stylu musí vyhovět jak pojmu „styl jedinečný“, tak i pojmům „styl objektivní“ a „subjektivní“. Musíme tedy v tomto smyslu obměnit definici, kterou jsme podali pro styl promluvo-
*vový. Přihlédnutím ke všem okolnostem, o nichž jsme mluvili výše, docházíme k této formulaci: Jazykový styl je souhrn specifických výrazových rysů promluvy nebo promluv v něčem příbuzných, který vzniká výběrem (ojed. tvorbou) lexikálních a gramatických prostředků z jazykového systému a jejich jednotlívým uspořádáním v závislosti na komplexu slohotvorných faktorů (v konkrétní promluvě) nebo na vyčleněných zobecněných slohotvorných faktorech, popř. jejich neúplných kombinacích (v obecných stylech).*¹³ Složitost této definice je vynucena složitostí jevu samého. Kdybychom se chtěli spokojit jen s přibližnou přesností, mohli bychom z definice vypustit složité formulovanou větu vztahnou. Ale tím se zbavíme zřetelné delimitace stylistiky proti gramatice a lexikologii.

4. Bylo by velmi zajímavé podat přehled a rozbor definic stylu od prací antických až po současnou dobu, ale to by si vyžádalo bezmála knižní studii.¹⁴ Pokusů o definici stylu bylo totiž učiněno tolik, že bychom stěží našli jiný jazykový jev, který by byl vymezován častěji než styl. Je to pochopitelné, neboť bez definování stylu nelze zřetelně rozhraničit gramatiku a lexikologii proti stylistice. Avšak nejen úctyhodný počet definic ztěžuje úkol vypracovat přehled dosavadních názorů na styl a provést jejich hodnocení. Je tu ještě potřeba vysvětlovat z hlediska příslušného autora pojmy, kterých je v definici užito. Tak např. mluví-li E. Winkler o tom, že „*stylistika je věda o (mimopojmových, mimomyšlenkových) duševních hodnotách jazykových útvarů*“ a že „*styl je charakteristická svéráznost souhrnu takových hodnot uplatněných mluvčím, pisatelem, básníkem, celou jazykovou pospolitostí*“,¹⁵ nestačí zajisté definici jen citovat. Je třeba zároveň komentovat výrazy „duševní hodnota“ („*seelischer Wert*“) a „charakteristická svéráznost“ („*charakteristische*

Eigenart“), abychom věděli, jakou pojmovou náplň do nich vkládá sám autor. I přes jistou nezřetelnost uvedených výrazů je však zřejmé, že definice Winklerova je podána z idealistických pozic a ani zdaleka nepostihuje podstatu definovaného jevu.

Vezměme jiný charakteristický příklad. Vypíšeme-li bez zřetele ke kontextu definici stylu formulovanou A. I. Jefimovem, označíme ji bezpochyby hned po zbytném přečtení jako úzkou. Podle Jefimova „styl je historicky vzniklá odrůda jazyka, která se liší [od jiných odrůd] jak souborem a povahou spojování prostředků řeči, tak i zákonitostmi jejich užívání“.¹⁶ Z definice se ztratil zřetel k stylu jedinečných promluv, ale to je zcela ve shodě se záměrem autorovým, neboť v dané kapitole se řeší jen otázky stylů národního jazyka (v našem pojetí v podstatě funkčních stylů). Kdybychom definici dále analyzovali, museli bychom vyložit výrazy „odrůda jazyka“ („разновидность языка“) a „soubor prostředků řeči“ („состав речевых средств“). I bez tohoto rozboru je zřejmé, že autor nerozlišuje pojmy „jazyk“ a „řeč“ a že směšuje pojem „styl“ s pojmem „stylová vrstva“. To jeho definici zbavuje praktického významu při vymezování hranic mezi jevy lexikálními a gramatickými na jedné straně a jevy stylistickými na straně druhé.

Jaké chyby vznikají při definování stylu nejčastěji? Na prvním místě se musíme zmínit o definicích, které neberou v úvahu styly objektivní a vypočítávají s různou mírou úplnosti jen znaky stylů jedinečných, popř. ještě subjektivních. Že takové definice postihují jevy méně významné a ponechávají nepovšimnuty jevy důležitější, to snad nemusíme po předchozím výkladu dokazovat. Poznamenejme jen to, že subjektivní faktory jsou ve své účinnosti omezeny působením faktorů objektivních a že neúkonné překročení objektivně daných hranic subjektivním faktorem hodnotíme jako stylistickou odchylku. Mohli bychom tu uvést řadu definic nepřihlížejících k objektivním stylům a zahájit ji už antickými pokusy o vymezení pojmu „styl“, ale to by nebylo vzhledem k zaměření našeho článku účelné. Omezíme se jen na několik charakteristických příkladů. K. Vossler definuje styl jako „individuální užívání jazyka na rozdíl od všeobecného“¹⁷ a tím výslovně vylučuje z pojmu „styl“ všechna zobečnění. Podobné stanovisko zaujímá i H. Gaertner, jenže nestaví do protikladu rysy individuální proti všeobecným, nýbrž jen proti jiným individuálním. Jeho definice zní takto: „Jazykovým stylem nazýváme souhrn všech těch znaků individuálního jazykového systému a zároveň také jejich usouvzažnění, které ho odlišují od jiných souřadných systémů.“¹⁸ Vedle toho, že Gaertnerovo vymezení je úzké, vzbuzuje v jeho definici námitky užiti termínu „jazykový systém“, neboť tímto termínem se zpravidla rozumí krajně zobečněné uspořádání jazykových prostředků. Vzniká zde tedy rozpor mezi termínem a jeho atributem „individuální“. Dále je nejasné, co znamená „usouvzažnění znaků“ („ustosunkowanie cech“).

K omezení pojmu „styl“ jen na oblast konkrétních promluv svádějí definice formulované na počátku 40. let jazykovědci pražské strukturalistické školy, i když autoři v dalších úvahách upozorňují na konvenční, nadindividuální charakter mnohých stylistických jevů. Můžeme to ukázat na definici B. Havránka (z r. 1940): „Styl je individualizační (svěbytnou) organizací jazykového strukturního celku (celistvosti), jakým je každý jazykový projev.“¹⁹ O dvě léta později autor zpřesňuje vymezení stylu tím, že mluví o „singularizační organizaci jazykového projevu (promluvy) jakožto celistvosti“.²⁰ Všechny atributy — „individualizační“, „svěbytný“, „singularizační“ — navozují představu, že jde o oblast konkrétních promluv, a nikoli o individualizaci, popř. singularizaci vztahující se na jisté druhy jazykových projevů. Proto autor sám připojil k druhé definici komentář: *Organizace promluvy „není zpravidla jedinečná,*

nýbrž podléhá zvyklostem a konvencím, neboť její způsoby mohou sice být jedinečné, ale to je případ zcela zvláštní; častěji jsou zvyklostní. Je-li způsob ten zvyklostí individuální, jde o styl individuální (neboli subjektivní), je-li zvyklostí interindividuální, je dán konvencí a jde o styl konvenční (funkční anebo objektivní).“²¹ Znovu vidíme, jak je důležité nevytrhovat definici z příslušného kontextu, ale na druhé straně nemůžeme nepožadovat, aby definice byla zřetelná a úplná sama o sobě. Jen tak se zabrání jejím jednostrannému pojetí. V případě definice Havráňkové lze uvést důkazy o jejím jednostranném chápání z formulací B. Trnky a V. Skaličky. První autor vyslovuje tvrzení, že „*k stylistické oblasti náleží... všechny jazykové skutečnosti, které vznikají strukturálním vytvářením (organizováním) promluvového celku a mohou být pochopeny jen vzhledem k tomuto celku*“.²² Je jasné, že toto stanovisko vylučuje z oblasti stylistiky zobecňování a navíc skrývá v sobě nebezpečí záměny pojmů „styl“ a „promluva“. Podobné vady má i definice Skaličkova: „*Styl je individualizující organizace promluvy*“.²³ Ani novější vymezení stylu podané P. Trostem na liblické konferenci o otázkách stylistiky (v r. 1954) nevybočuje příliš z této řady úzce pojatých definic: „*Obecně se stylem rozumí svěbytnost celku, daná povahou a uspořádáním prvků*“.²⁴

Už při rozboru definice Gaertnerovy jsme upozornili na nevhodné užití termínu „jazykový systém“. Někteří autoři, zejména sovětští, považují styl přímo za variace jazykového systému a tím ztotožňují pojem „stylová vrstva“, který je v pojmu „jazykový systém“ zahrnut, s pojmem „styl“, znamenajícím využití této vrstvy (ovšem spolu s výrazivem neutrálním). Např. podle A. N. Gvozdeva „*řečové styly představují variace jazykového systému v závislosti na cílech řeči a jejím obsahu*“.²⁵ Autor definuje vlastně stylovou vrstvu, a skutečnou definici stylu nepodává. Nic se na chybě v definicích tohoto druhu nezmění, nahradí-li se pojem „jazykový systém“ obsahově příbuzným pojmem „celonárodní jazyk“ a doplní-li se definice o historický aspekt. Ba naopak, bezděčná záměna definovaného pojmu „styl“ za pojem „stylová vrstva“ vystupuje ještě zřetelněji. Můžeme se o tom přesvědčit na definici R. A. Budagova: „*Jazykový styl je variace celonárodního jazyka, která vznikla historicky a která je charakterizována jistým soubrem jazykových znaků, z nichž část se sice sverázně opakuje v jiných jazykových stylech, ale jejich jisté uspořádání odlišuje jeden jazykový styl od druhého*“.²⁶ Podobnou vadu má i starší definice V. V. Vinogradova: „*Styl jazyka je sémanticky uzavřený, expresivně vymezený a účelně organizovaný systém výrazových prostředků, který odpovídá tomu nebo onomu žánru literatury nebo písemného styku, té nebo oné oblasti společenské činnosti ..., té nebo oné sociální situaci..., té nebo oné povaze jazykových vztahů mezi různými členy a vrstvami společnosti*“.²⁷ Pojem „systém výrazových prostředků“ i jeho atribut vyjádřený větou vztahnou hodí se pro definici stylové vrstvy, a je tedy v rozporu s definovaným pojmem.

Na problematiku vyjadřování citových odstínů spjatých se sdělovaným obsahem omezil pojem „styl“ Ch. Bally. I když chápe termín „citový obsah“ („le contenu affectif“) velmi široce, postihuje svou nepřímou definicí, vyplývající z vymezení úkolů stylistiky, jen některé stylistické jevy, a to nikoli ty nejpodstatnější. Podle Ballyho „*stylistika zkoumá výrazová fakta řeči organizované z hlediska jejich citového obsahu, tj. zkoumá vyjadřování citových faktů prostřednictvím řeči a působení řečových faktů na citovost*“.²⁸ Je nábílední, že stylistika má mnohem více úkolů a že úkol uvedený Ballym nepatří k nejdůležitějším.

Celá řada definic vymezuje styl jako způsob výběru nebo užívání jazykových prostředků při vyjadřování myšlenek. Nejsou-li v těchto definicích obecně

uvedeny faktory, na nichž výběr závisí, je vymezení příliš široké. Tak je tomu např. u J. V. Bečky: „*Slohem rozumíme způsob, jak vybíráme jazykové prostředky k vyjádření svých myšlenek a jak tyto myšlenky řadíme v celek.*“²⁹ Bečkova definice má ovšem i jiné vady: autor mluví jen o procesu („vybíráme jazykové prostředky“) a zapomíná na jeho výsledek; mezi stylistické jevy počítá řadění myšlenek, ačkoli ve stylu jde jen o otázku, jak se myšlenkové celky vyjadřují. Kromě toho z definice vyplývá, že autor má na mysli styl konkrétních promluv, a z tohoto hlediska je uvedená definice zase příliš úzká. Za záležitost konkrétních promluv pokládá styl i J. Marouzeau, ale na rozdíl od Bečky vidí v něm *výsledek výběru výrazových prostředků, který se projevuje jistým „aspektem a kvalitou“ promluvy.*³⁰ Definice Marouzeauova je stejně jako Bečkova na jedné straně příliš široká (chybí v ní zřetel k slohotvorným činitelům), na druhé straně příliš úzká (je omezena na konkrétní promluvy). Blíže ke skutečnému obsahu pojmu „styl“ stojí definice V. Mathesia: „... *slohem rozumíme v oblasti slovesné význačný způsob, kterým je užito nebo se obvykle užívá vyjadřovacích prostředků jazykových ke konkrétnímu účelu.*“³¹ Vyslovíme zajisté souhlas s tím, že autor mluví o „význačném“ způsobu užívání výraziva a že svou definicí postihuje nejen výsledek procesu („je užito“), nýbrž i proces sám („obvykle se užívá“). Nemůžeme však souhlasit s omezením slohotvorných činitelů jen na „konkrétní účel“ projevu, neboť to by znamenalo, že se definice zužuje jen na styl konkrétních promluv a že se z celého komplexu slohotvorných činitelů uvádí jen jeden, třebaš nejdůležitější. Pojetí Mathesiovo je však přece jen přijatelnější než definice P. Guirauda: „*Styl je aspekt promluvy, který je výsledkem výběru výrazových prostředků podmíněného povahou a záměry mluvčího nebo píšícího subjektu.*“³² Autor sám označuje definici jako příliš širokou, ale ve skutečnosti je v ní styl vymezen velmi úzce, neboť mimo takto definovaný obsah pojmu „styl“ zůstávají stylistické jevy zobecněné a slohotvorné faktory jsou tu redukovány jen na faktory subjektivní. Této chybě se sice vyhnula E. Rieselová, ale neubránila se druhé krajnosti — příliš širokému vymezení pojmu „styl“. Podle jejího pojetí je „*styl... způsob užívání jazyka v aktu mluvení a psaní (im Sprech- und Schreibakt) — systém zákonitostí vytváření promluv (Ausdrucksgestaltung)*“³³ Vyslovíme zajisté souhlas s tím, že autorka formulovala svou definici tak, aby bylo možno do ní zahrnout jak „styl individuální“, tak i „styl funkční“ (vhodnější by bylo mluvit o širší kategorii — o „stylu zobecněném“). Chybí však obecná formulace podmínek, za nichž vzniká specifický „způsob užívání jazyka“.

Jiné stanovisko zaujímá k pojmu „styl“ Fr. Trávníček. Podle něho je „*sloh výběr hotových výrazových prostředků nebo tvoření prostředků nových a mluvnické zpracování všech prostředků v jazykových projevech sloužících dorozumění v jedné určité oblasti lidské činnosti, za které projevy probíhají.*“³⁴ Definice sice správně upozornila na podmíněnost výběru výrazových prostředků sdělnými potřebami „určitých oblastí lidské činnosti“, ale jinak má několik nedostatků. Za prvé, autor postihuje svým vymezením pojmu „styl“ jen proces, nikoli také jeho výsledek. Za druhé, v definici postřádáme přesnější určení slohotvorných faktorů objektivních a vůbec zmínku o faktorech subjektivních. Za třetí, autor mluví o „mluvnickém zpracování prostředků“ nadbytečně, neboť tento proces je zahrnut ve „výběru hotových výrazových prostředků“. K nim přece patří morfologické prostředky a syntaktická schémata, které původce promluvy vybírá podobně jako prostředky lexikální. — Nejbližší mému stanovisku je definice K. Hausenblase, vyslovená v teoretické přednášce o obecných otázkách stylu na sofijském slavistickém sjezdu: „*Jazykovým stylem rozumíme charakteristický a jednotný princip organizace, výstavby jazykových projevů,*

projevující se ve všech jeho plánech ve výběru, uspořádání a event. přízpusobení systémových prostředků jazyka (zř. tvorbou nových).“³⁵ Chybí v ní jen obecné vytčení faktorů, které působí na výběr a uspořádání systémových prostředků jazyka.

V rozboru definic stylu bychom mohli dlouho pokračovat, ale to není účelem této studie. Chtěli jsme jen na několika příkladech ukázat, jaké vady se při definování pojmu „styl“ vyskytují nejčastěji. Poznamenáváme ještě, že se mnohé práce o stylu definici vůbec vyhýbají a že si jejich autoři často neujasnují hranice mezi stylistikou na jedné straně a gramatikou i lexikologií na straně druhé. Naše studie je pokus přispět k řešení této problematiky, která má pro jazykovědu základní význam.

POZNÁMKY

¹ Teorie stylu byla obohacena zejména výsledky dvou diskusí o otázkách stylistiky: československou v r. 1954 (otištěnou pak v časopise Slovo a slovesnost 16, 1955, č. 1 a 2) a sovětskou (která probíhala v časopise Вопросы языкознания 1954 a 1955, č. 1). Nové názory na otázku stylu vyslovují i některé publikace knižní. Jmenujme z nich alespoň tyto: Fr. Trávníček, *O jazykovém slohu*, Praha 1953; L. Doležel, *O stylu moderní české prózy*, Praha 1960; *Knížka o jazyce a stylu soudobé české literatury*, Praha 1962; J. Filipec, *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*, Praha 1961; H. Kurkowska—St. Skorupka, *Stylistika polska, Zarys*, Warszawa 1959; V. P. Murat(ová), *Об основных проблемах стилистики*, Moskva 1957; A. N. Gvozdev, *Очерки по стилистике русского языка*, Moskva 1955²; V. V. Vinogradov, *О языке художественной литературы*, Moskva 1959; I. H. Čerednyčenko, *Нариси з загальної стилистики сучасної української мови*, Kyjiv 1962; I. Frangeš, *Stilističke studije*, Zagreb 1959; M. Pavlovič, *Проблеми стиля*, Beograd 1960 aj.

² Srov. stanovisko L. I. Timofejeva: „Styl je jednota všech prvků díla, počínaje kompozicí celku a konče jednotlivým epitetem“ (Teorie literatury, čes. překlad, Praha 1953, s. 324). Podobně i u G. L. Abramoviče: „Ideově-umělecká specifická spisovatele, projevující se ve zvláštích tematiky, ideového záměru, kompozice a jazyka jeho výtvorů nazývá se stylem“ (*Введение в литературоведение*, Moskva 1961, s. 312). Jako „podstatnou složku stylu literárního“ označuje „jazykový styl umělecký“ L. Doležel (*cit. d.*, s. 23). Srov. i stanovisko O. Parolkové a R. Parolka k poměru „individuálního stylu literárního“ a „individuálního stylu jazykového“: „Individuální umělecký, tj. v našem případě literární styl, prostupuje... všechny složky uměleckého literárního díla od jeho ideově tematického základu přes obrazný systém, postavy, krajinomalu, syžet, kompozici až k jazykovému ztvárnění. Individuální jazykový styl je tedy jeho nutnou součástí a důsledkem.“ (*Poznámky ke studiu jazyka a stylu uměleckého díla*, Slavica Pragensia IV, 1962, s. 636).

³ Problematika kompozičních postupů by si zasluhovala důkladného zpracování. Řešení, které podal v několika časopiseckých studiích a pak v knize *Základy kompozice jazykových projevů* (Praha 1960) J. V. Bečka, uspokojuje jen zčásti.

⁴ Užší definici podává K. Hausenblas: „Vždy se rozumí stylem nějaký význačný (typický) a jednotný způsob užívání dílčích prvků ve výstavbě jistých celků záměrně vytvořených“ (*K základním pojmům jazykové stylistiky*, Slovo a slovesnost 16, 1955, s. 3).

⁵ Srov. výčet několika definic jazyka uvedený v knize Sr. Živkoviće, *Uvod u opću lingvistiku*, Zagreb 1958, s. 8 n. Autor sám však definuje jazyk příliš úzce.

⁶ Někteří lingvisté užívají obou termínů vedle sebe (např. B. Havránek), jiní se přikláníjí k termínu „promluva“ (např. V. Mathesius) a jiní k termínu „jazykový projev“ (např. Fr. Trávníček).

⁷ Srov. definici L. Doležela: „Promluva je sémanticky uzavřená, relativně samostatná jednotka řeči realizovaná s konkrétním cílem a za konkrétních okolností prostorových a časových jedním mluvčím“ (*cit. d.*, s. 12). Nedávno se pokusil o nové vymezení pojmu „jazykový projev“ („promluva“) J. V. Bečka, ale jeho rozlišování „výrazových prostředků jazyka“ a „výrazových prostředků řeči“ svědčí o neporozumění pojmům „jazyk“ a „řeč“. Bečkova definice zní takto: „...jazykovým projevem rozumíme výsledek řečové činnosti v určitém jednotlivém případě, tedy uzavřený jazykový celek vyjadřující jistý obsah. Jsou v něm obsaženy jevy jazykové i řečové, ale obojí jsou konkretizovány k dosažení určitého sdělného úkolu. Tato konkretizace předpokládá výběr z výrazových prostředků jazyka (lexikálních a gramatických) a řeči (jsou

to výrazy aktualizované, zvuková stránka, nadvětné souvislosti)“ (*Řeč, jazykový projev*, Slavica Pragensia IV, s. 625).

⁸ Podrobněji o těchto otázkách viz J. M. Kořínek, *Einige Betrachtungen über Sprache und Sprechen*, Travaux du Cercle linguistique de Prague 6, 1936, s. 23 n.; též, *Úvod do jazykospytu*, Bratislava 1948, s. 9n.; A. I. Smirnickij, *Объективность существования языка*, Moskva 1954 aj.

⁹ Podrobnější rozbor slohotvorných faktorů viz u K. Hausenblase, *cit. d.*, s. 10 n.; viz dále od téhož autora *Základní okruhy stylistické problematiky*, Čs. přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii, 1963, s. 290 n. Zajímavé postřehy k této problematice přináší i článek M. Ivanové—Šalingové *Ku klasifikaci stylů spisovného jazyka*, Slavica Pragensia IV, s. 617 n.

¹⁰ Viz M. Jelínek, *Odborný styl*, Slovo a slovesnost 16, 1955, s. 25 n.; K. Hausenblas, *K základním pojmům jazykové stylistiky*, s. 4 n.

¹¹ Srov. zejména B. Havránek, *K funkčnímu rozvrstvení spisovného jazyka*, Časopis pro moderní filologii 28, 1942, s. 409 n.

¹² Tak postupuje zvláště Eug. Pauliny, *O funkčním rozvrstvení spisovného jazyka*, Slovo a slovesnost 16, 1955, s. 21; J. Mistrík, *Praktická slovenská stylistika*, Bratislava 1961, s. 14 n.

¹³ Viz k tomu úvodní výklad v článku M. Jelínka *Míšení funkčních stylů v soudobé umělecké próze slovanských národů*, Čs. přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii, 1963, s. 295 n.

¹⁴ V naší stylistické literatuře se pokusil o klasifikaci některých definic J. V. Bečka (*Úvod do české stylistiky*, Praha 1948, s. 409 n.). Kritiku definic K. Vosslera, L. Spitzera, B. Havránka, Ch. Ballyho, J. M. Kořínka a J. V. Bečky podal Fr. Trávníček (*cit. d.*, s. 3 n.), ale jeho argumenty jsou málo přesvědčivé.

¹⁵ *Grundlegung der Stilistik*, Bielefeld—Leipzig 1929, s. 1.

¹⁶ *Стилистика художественной речи*, Moskva 1961², s. 45.

¹⁷ *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft*, Heidelberg 1904.

¹⁸ *O zadaniach stylistiky*, Kraków 1922, s. 13.

¹⁹ Heslo *Stylistika* v Ottově Slovníku naučném nové doby VI/1, 1940, s. 472 a; přetištěno v Havránkových *Studiih o spisovném jazyce*, Praha 1963, s. 77.

²⁰ *K funkčnímu rozvrstvení spisovného jazyka*, s. 413; nově ve *Studiih o spisovném jazyce*, s. 64.

²¹ Formulace je upravena podle konečného znění v *Studiih*, s. 64.

²² *K otázce stylu*, Slovo a slovesnost 7, 1941, s. 66.

²³ *Problémy stylu*, Slovo a slovesnost 7, 1941, s. 192.

²⁴ *K obecným otázkám stylu*, Slovo a slovesnost 16, 1955, s. 16.

²⁵ *Очерки по стилистике русского языка*, Moskva 1952, s. 13.

²⁶ *К вопросу о языковых стилях*, Вопросы языкознания 1954, č. 3, s. 67.

²⁷ *О задачах истории русского литературного языка преимущественно XVIII—XIX вв.*, Известия АН СССР, Отд. лит. и яз., Moskva 1946, seš. 3, s. 225.

²⁸ *Traité de stylistique française*, Genève—Paris 1951³, s. 16; srov. i rus. překlad *Французская стилистика*, Moskva 1961, s. 33, ale v něm je smysl definice porušen.

²⁹ *Úvod do české stylistiky*, s. 7. V cit. již článku *Řeč, jazykový projev* podává Bečka definici ještě širší: „Slohem — v širokém smyslu — rozumíme způsob vyjádření obsahu projevu, tedy formu obsahu. Přitom odhlédáme od jevů, v nichž autor nemohl uplatnit výběr, tedy od jevů, v nichž se podrobil, popř. musil podrobit normě jazyka“ (s. 626). Ztotožnění „slohu“ a „formy obsahu“ je nesprávné a nezřetelné je formulována otázka o výběru výrazových prostředků.

³⁰ *Précis de stylistique française*, Paris 1959⁴, s. 10.

³¹ *Řeč a sloh*, Čtení o jazyce a poezii, Praha 1942, s. 35.

³² *La stylistique*, Paris 1957, s. 109.

³³ *Stylistik der deutschen Sprache*, Moskva 1963², s. 10.

³⁴ *Cit. d.*, s. 22.

³⁵ *Základní okruhy stylistické problematiky*, s. 288.

LA DÉFINITION DE LA NOTION DE „STYLE LINGUISTIQUE“

Le trait le plus important du style (linguistique, littéraire, architectonique, etc.) est l'organisation spécifique des éléments qui sont choisis de certain ensemble ou système de ces éléments. La relation entre „le style littéraire“ et „le style linguistique artistique“ est celle entre la notion supérieure et subordonnée. Dans le présent article, j'analyse le problème du style linguistique en général.

En définissant „le style linguistique“, il faut prendre pour point de départ les différences entre „la parole“, „le langage“ et „la langue“ (au sens du système linguistique). La parole désigne la manifestation unique du système linguistique, le langage la pluralité des paroles. Il en résulte que la relation entre la parole et le langage répond à la relation entre l'élément et la pluralité qui est constituée par la quantité pratiquement infinie de ces éléments. Dans les notions de „langage“ et de „langue“, on peut voir l'opposition entre le concret et entre l'abstrait; dans les notions de „parole“ et de „langue“ – l'opposition entre l'individuel et le général.

Dans le domaine de la langue (= du système linguistique), les styles n'existent pas; on y discerne „les couches stylistiques“ qui appartiennent au système quoiqu'elles fonctionnent dans une sphère limitée. Les styles se manifestent dans le langage; c'est pourquoi on devrait préférer le terme „le style de langage“ au terme traditionnel „le style linguistique“. Le terme „le style de langage“ comprend non seulement „le style de parole“ („le style unique“), mais encore les divers „styles généraux“ (ou „généralisés“), objectifs et subjectifs. On arrive à la notion des styles généraux à l'aide de l'abstraction et de la généralisation: on élimine un à un les divers facteurs formant le style, on les généralise et à l'aide de l'analyse des paroles concrètes, on distingue les ensembles des lois et des tendances du choix de moyens linguistiques qui dépendent de ces facteurs.

Les facteurs objectifs formant le style sont toutes les conditions de la parole qui ne sont pas influencées par les qualités et penchants de l'auteur. Les facteurs subjectifs sont, au contraire, représentés par les influences exercées sur le style immédiatement par l'auteur. Le style linguistique (= le style de langage) est l'ensemble des traits expressifs spécifiques de la parole ou d'un groupe de paroles analogues, qui se produit par le choix (rarement par la formation) des moyens lexicologiques ou grammaticaux du système linguistique et par leur organisation unifiante. Celle-ci dépend du complexe des facteurs formant le style (dans une parole concrète), ou de ces facteurs éliminés et généralisés, éventuellement de leurs combinaisons (dans les styles généraux).

En analysant les diverses définitions du style linguistique, il faut interpréter, parfois même les termes employés dans ces définitions (je le montre à l'exemple des définitions de E. Winkler, de A. J. Jefimov, etc.). Plusieurs définitions ne prennent pas en considération les styles généraux (p. ex. celles de K. Vossler, H. Gaertner). Dans ce sens, même les définitions données par les linguistes du Cercle linguistique de Prague ne sont pas complètes (celles de B. Havránek, B. Trnka, V. Skalička, P. Trost, etc.). Certains linguistes, surtout soviétiques, identifient le style et la couche stylistique (p. ex. A. N. Gvozdev, R. A. Budagov, V. V. Vinogradov, etc.). Dans les définitions du style données par Ch. Bally et par d'autres linguistes français qui le prennent pour point de départ, les auteurs se limitent aux problèmes de l'expression des nuances émotionnelles. La définition du style comme d'une manière de choisir des moyens linguistiques est trop large (p. ex. celles de J. V. Bečka, J. Marouzeau, V. Mathesius, P. Guiraud, E. Riesel, etc.). Les plus proches de notre point de vue sont les définitions données par Fr. Trávníček et surtout par K. Hausenblas.

